

УДК 527.5 (477): 930.1

**М. М. Алексієвець**

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6128-0438>

Тернопільський національний педагогічний університет  
імені Володимира Гнатюка

M. Aleksiiievets

V. Hnatyuk Ternopil National Pedagogical University

**Л. М. Алексієвець**

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0030-3314>

Тернопільський національний педагогічний університет  
імені Володимира Гнатюка

L. Aleksiiievets

V. Hnatyuk Ternopil National Pedagogical University

**В. М. Знак**

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1165-4697>

Тернопільський національний педагогічний університет  
імені Володимира Гнатюка

V. Znak

V. Hnatyuk Ternopil National Pedagogical University

## **УКРАЇНА – НАТО: ІСТОРИОГРАФІЯ ВІДНОСИН (1991–2020)**

### ***Ukraine – NATO: Historiography of Relations (1991–2020)***

*У статті досліджено понад тридцятирічні здобутки національної історіографії відносин України з Організацією Північноатлантичного договору (НАТО) 1991 р. – початку ХХІ ст. З'ясовано основні напрями історіографії сучасних відносин України з НАТО, охарактеризовано їхній зміст і тенденції розвитку, зацентовано на основних парадигмах і концептуальних положеннях щодо історичного дискурсу складного переходу від співпраці до стратегічного партнерства й динаміки основних параметрів взаємодії та перспектив у контексті новітнього облаштування світоустрою. Простежено внесок окремих науковців та осередків у дослідження започаткованої теми, означено посилення уваги до вивчення наукової проблеми та показано перспективи вивчення цієї винятково важливої, як у науково-пізнавальному, так і в практичному значенні, проблематики.*

**Ключові слова:** Україна, Організація Північноатлантичного договору, історіографія, відносини Україна – НАТО, еволюція, партнерство, комплексність, об'єктивність, дискурс.

*The paper comprehensively reveals the historiography of the historical process of formation and development of Ukraine's relations with the North Atlantic Treaty Organization (NATO) 1991 – 2020. It professionally and objectively characterizes the achievements of domestic scientists and individual scientific centers over more than thirty years of their transformation from cooperation to the strategic partnership of Ukraine and NATO as well context of the latest world order.*

*The scientific work elucidates the main directions of the historical discourse of the evolution of Ukrainian – NATO relations, characterizes their content and tendencies of progressive development, puts emphasis on the conceptual analysis of the contribution of individual scientists and institutions. It offers the author's concept of the main tendencies of accumulation of knowledge on the problem, the substantiated periodization of the historiographical process, and proposes the*

*estimation of each of these stages. The contribution of researchers to the study of the historical preconditions for the formation of Ukraine's contacts with NATO, political, military-technical, economic, humanitarian component of these relations, as well as normative-legal and organizational-institutional principles of cooperation is determined.*

*The paper has formulated the issues that require further scientific work, and substantiation of the prospects for further research on various Ukraine – NATO relations in order to reveal the potential of national interests and ensure the integration of our country into the North Atlantic Alliance. \*

**Keywords:** Ukraine, North Atlantic Treaty Organization, historiography, NATO – Ukraine relations, evolution, partnership, complexity, objectivity, discourse.

Сучасні українсько-натовські взаємини є пріоритетним національним інтересом у зовнішньополітичній діяльності країни, відіграють значну роль у посиленні її обороноздатності, складають надважливу складову новітньої архітектури загальноєвропейської безпеки й збереження миру і стабільності в Європі, а відтак – у світі. Зв'язки між Києвом та Брюсселем стали однією з провідних тем вітчизняної історичної науки останнього тридцятиріччя. В українській історіографії нагромаджено десятки узагальнюючих, монографічних колективних та індивідуальних праць, наукових статей щодо різноманітних аспектів діяльності Альянсу, зокрема співробітництва з Україною. Історичний дискурс відносин Україна – НАТО в 1991 – 2020 рр. як компонента євроатлантичної інтеграції став домінуючим, набув широкого характеру, суттєво додавши в якості. Створено значний масив наукової, навчально-публіцистичної літератури із запропонованої проблеми, що продиктувало потребу його історіографічного осмислення. Тож в якості конструктивної пропозиції учасники круглого столу «Україна – НАТО: 20 років Хартії про особливе партнерство» ще 8 червня 2017 р. висловили побажання «підготувати історіографію відносин України з Організацією Північноатлантичного договору. При цьому акцент має робитися на недоліках вітчизняної євроатлантичної політики та нереалізованих шансах. Така дорожня карта має запобігти повторенню помилок минулого». (Україна, 2017). Характерним є збільшення числа дослідників, зайнятих означеною проблемою, розширюється географія праць, зростає кількість проведення наукових конференцій, круглих столів, семінарів, дослідницьких проєктів, які представляють найновіші погляди на тему. Дослідження відносин між Україною й Північноатлантичним альянсом у новітніх історичних умовах

стане міцною науковою базою для розкриття потенціалу національних інтересів і забезпечення досягнення стратегії України щодо інтеграції в НАТО. Вищевказані чинники й зумовили підготовку цієї статті, її змістове та концептуальне наповнення, методологічну спрямованість історіографічного процесу, вивчення українсько-натовських відносин сучасності.

**Мета** дослідження зумовлена актуальністю і важливістю наукової теми, недостатнім вивчення в історіографічному дискурсі та необхідністю визначення сучасних підходів до її розв'язання. З огляду на це метою статті є цілісний історіографічний аналіз процесу й результатів вивчення сучасних відносин між Україною і НАТО у період 1990-х – 2020 рр., а також нових аспектів у висвітленні проблеми та обґрунтування пріоритетних напрямів подальших досліджень.

**Об'єктом** розгляду є сукупність історичних праць з історичного процесу розвитку відносин Україна – НАТО, аналіз здобутків окремих науковців і дослідницької діяльності наукових інституцій під кутом зору вивчення зазначеної теми. **Предметом** наукової розвідки є визначення й аналіз особливостей та основних тенденцій у нагромадженні історичних знань у вказаний період про сучасні українсько-натовські відносини.

**Наукова новизна** статті полягає у тому, що вона є першим дослідженням підсумкового характеру, в якому цілісно охарактеризовано досягнення вітчизняної історіографії відносин України і НАТО, показано й систематизовано їх наукові інтерпретації, запропоновано з урахуванням напрацювань попередників авторський погляд на періодизацію історіографічного процесу, що розкриває динаміку та специфіку накопичення знань із цієї теми, а також уточнено здобутки української наукової думки в характеристиці доробку з означеної проблеми, окреслено питання, які потребують опрацювання.

У статті автори використовують аналітичні праці історичної та суміжних гуманітарних наук, наукові принципи історизму та об'єктивності, загальнонаукових (аналіз, синтез, дедукція та індукція, ін.) та спеціально-історичні (історико-хронологічний, історико-порівняльний, ретроспективний,

системно-структурний, історико-типологічний та ін.) методи, а також міждисциплінарний, плюралістичний і системний підходи до дослідження історичного дискурсу сучасних відносин Україна і НАТО на основі комплексного аналізу сукупності наукових праць із проблеми, які мають спільну просторово-хронологічну локалізацію та предметну визначеність.

Зауважимо, що **історіографію** сучасних відносин України та Організації Північноатлантичного договору становлять окремі історіографічні розділи дисертацій, монографій, короткі огляди наукових статей та поодинокі історіографічні напрацювання українських учених, концептуальні підходи до дослідження означеної наукової проблеми є доволі схожими. Рівень наукового вивчення теми, виявлений у процесі опрацювання доробку вітчизняних науковців уможливорює подальше звернення до пошуку та його комплексного аналізу, а відтак і підготовки відповідних узагальнюючих публікацій.

**Виклад основного матеріалу статті.** Українська історична думка упродовж останнього тридцятиріччя поступово нагромаджувала потенціал вивчення комплексу різноманітних аспектів діяльності НАТО, а також відносин з Україною. Дослідження стану розроблення проблеми переконливо свідчить про достатньо високий рівень публікацій з питань євроатлантичної інтеграції України, еволюції її співпраці із Альянсом в історичному контексті. Ускладнена сьогодення міжнародна обстановка і російсько-українська війна ще більше спонукають науковців до наукового дискурсу вищезначеної проблеми та осмислення тенденцій і пріоритетів взаємодії України з НАТО, аби реально визначити шляхи оптимального виміру реалізації європейсько-атлантичного курсу держави на поглиблення партнерства з Організацією Північноатлантичного договору, що є найпотужнішою системою колективної безпеки, збереження миру й стабільності. Спеціальні наукові дослідження відносин Україна – НАТО 1991 – 2020 рр. дають змогу простежити тенденції та визначити специфічні прикмети їх розвитку, визначити місце у контексті зовнішньополітичної діяльності нашої країни в сучасних умовах.

З урахуванням динаміки і змін змісту дослідження проблеми у межах окресленого періоду, наукового ступеня й предметності теми, її осмислення, на думку авторів, можна умовно визначити два етапи: перший – початок 1990-х – кінець 1990-х рр., другий – початок 2000-х-років – до наших днів. На першому етапі науковці здебільшого розглядали загальні проблеми зовнішньої політики нашої країни та міжнародних відносин у нових геополітичних умовах, а також намагалися неупереджено обґрунтувати інтеграцію України в євроатлантичний простір. Так наукові праці українських фахівців заклали науково-теоретичні основи для подальшого предметного вивчення означеної проблеми. З початку 2000-х років в осмисленні проблеми розпочинається другий етап, побудований безпосередньо на вивченні становлення й розвитку відносин України з НАТО, їх трансформації відповідно до викликів, впливу Альянсу на забезпечення обороноздатності нашої країни, зміцнення безпеки й збереження миру і стабільності на Європейському континенті. Автори вийшли на якісно новий рівень критичного осмислення історичного процесу співпраці України з НАТО, відтак урізноманітнилися підходи й методи наукового пізнання, об'єктивнішими стали оцінки на сучасних теоретико-методологічних основах. Зауважимо, що хронологічно указані періоди виокремлено схематично, оскільки історико-політичні події співробітництва України з НАТО упродовж окресленого часу виступають пізніше або раніше на кілька років. Власне, перебіг внутрішньо- та зовнішньополітичних процесів у досліджуваний період визначив основні засади створення авторського задуму концепції відносин між Україною та НАТО.

Підкреслимо, що із здобуттям незалежності України науковці, насамперед, прагнули дослідити її місце в геополітичному просторі, проблеми зовнішньополітичної діяльності у новітній системі міжнародних координат, європейсько-атлантичні прагнення українців, особливості співробітництва з міжнародними структурами тощо. З величезного масиву публікацій означеної проблематики виокремимо публікації таких вітчизняних учених, як: О. Івченко (Івченко, О.1997), С. Василенко (Василенко, С. 2000), Л. Гайдуков (Гайдуков, Л. 2001), А. Гальчинський (Гальчинський, А. 2002), С. Андрущенко (Гринько)

(Андрущенко, С. 2005), Ю. Щербак (Щербак, Ю. 2003), А. Кудряченко, Ф. Рудич, В. Храмов (Кудряченко, А. & Рудич, Ф. & Храмов, В. 2004), І. Артёмов (Артёмов, І. 2008), І. Тодоров (Тодоров, І. 2006), С. Віднянський (Віднянський, С. 2011), Л. Чекаленко (Чекаленко, Л. 2011). Серед узагальнюючих праць із дослідження трансформації зовнішньої політики України в євроатлантичному контексті вирізняються також наукові роботи В. Горбуліна (Горбулін, В. 1997), Д. Базіва (Базів, Д. 2000), В. Зленка (Зленко, В. 2001), О. Ковальової (Ковальова, О. 2003), Ю. Макара (Макар, Ю. 2008), Б. Гунського (Гунський, Б. 2009), С. Жильцова (Жильцов, С. 2013), Л. Алексієвець, С. Прийдун (Алексієвець, Л. & Прийдун, С. 2012), М. Алексієвця, Я. Сека (Алексієвець, М. & Секо, Я. 2016) та ін. Визначальною ознакою згаданих авторів було намагання на широкій джерелознавчій базі та новітній методології обґрунтувати різноманітні аспекти української зовнішньої політики в євроатлантичному контексті та об'єктивну необхідність входження України в міжнародні організації. Вивчення питань ролі та внеску України у становлення новітньої системи міжнародних відносин, осмисленню зовнішньополітичних завдань в континуумі міжнародного виміру, з'ясуванню пріоритетів історичного розвитку, виявленню зв'язків між внутрішнім і зовнішнім поступом нашої країни, її всесвітньому контексту присвячені наукові праці Л. Алексієвець, М. Алексієвця (Алексієвець, Л. & Алексієвець, М. 2012), Л. Алексієвець (Алексієвець, Л. 2012), Л. Алексієвець, М. Алексієвця, І. Дацківа (Алексієвець, Л. & Алексієвець М. & Дацків, І. 2020). У вказаних працях автори подають авторський погляд на європейсько-атлантичний контекст української історії, розвивають тезу про невід'ємність історії України з європейською, а, отже, і світовою, переконливо доводять, що її розвиток відбувався у взаємодії зі всесвітньо-історичним процесом і набув безальтернативності у сучасну добу незалежності.

Безсумнівний інтерес у загальному контексті проблеми викликають праці А. Киридон (Киридон, А. 2008), С. Віднянського (Віднянський, С. 2008), М. Алексієвця і Я. Сека (Алексієвець, М. & Секо, Я. 2009), О. Удода (Удод, О.

2011), Н. Левицької (Левицька, Н. 2011), С. Плохія (Плохій, С. 2016), В. Галика (Галик, В. 2019), Я. Грицака (Грицак, Я. 2021) та ін. Праці указаних авторів відзначаються широким аналізом геополітичних аспектів України у всесвітньо-історичному контексті, показом основних складових історичного дискурсу європейсько-атлантичної інтеграції вступу України до міжнародних структур, прагнень українців до взаємодії із світовою спільнотою. Характерною ознакою публікацій більшості українських учених є обґрунтування необхідності інтеграції до міжнародних структур. Підкреслимо, на початку доби незалежності вітчизняні науковці, переважно досліджували загальні проблеми національно-державного відродження в контексті європейсько-атлантичного вибору, приділяли значну увагу у цьому зв'язку питанням зовнішньополітичної діяльності, зокрема інтеграції до євроатлантичного простору. Аналіз історіографічного процесу зовнішньополітичного утвердження України переконливо свідчить про об'єктивність і закономірний контент її входження до міжнародної спільноти, натомість внутрішні зміни в євроатлантичному континуумі, шляхи зближення з НАТО мали незначне відображення в науковій літературі, а для більшості робіт була характерна україноцентричність. Зазначимо, вищевказані праці заклали науково-концептуальні засади для подальшого дослідження означеної проблеми.

Починаючи з 2000-х років, особливо після анексії РФ Криму і російської агресії на Сході України, тема НАТО для України набуває винятково важливого значення в контексті національної безпеки, захисту територіальної цілісності й суверенітету нашої країни. З цього часу досить інтенсивно нарастає кількість наукових розвідок, предметом вивчення яких стають питання безпосереднього становлення й розвитку відносин з Північноатлантичним альянсом, їх трансформація до сучасних викликів, а також впливу НАТО на посилення обороноздатності України, зміцнення колективної безпеки, збереження миру й стабільності в регіоні. Історіографія еволюції українсько-натовських відносин зазнає позитивних змін та здобутків, виходить на конкретно-прагматичний рівень досліджень різноманітних аспектів налагодження політичних контактів

між Україною й НАТО та поглиблення євроатлантичної інтеграції. Відчутно збільшилося число науковців, які долучилися до вивчення практичних відносин України з Організацією Північноатлантичного договору, чому сприяло оформлення нових наукових центрів, проведення конференцій, симпозіумів й академій, розширень спектру в тематиці досліджуваних сюжетів. Актуальні проблеми реалізації Україною стратегічного курсу на взаємодію з НАТО висвітлюються у наукових журналах і збірниках та широко обговорюються громадськістю країни. Розв'язанню науково-дослідницьких завдань щодо вивчення співпраці України з Альянсом в українській історичній науці присвячені науково-інформаційні та науково-періодичні видання, аналітичні публікації, різноманітні енциклопедичні й довідкові покажчики, матеріали всеукраїнських і міжнародних конференцій, навчально-методологічні рекомендації, монографічні й дисертаційні дослідження, оригінальні за своїм змістом і баченням авторських колективів наукових робіт.

Розбудова України позначена боротьбою за збереження територіальної цілісності, самостійності і суверенітету, пошуком свого місця в новітній системі облаштування світоустрою, здійсненням стратегічного курсу на євроатлантичну інтеграцію, на взаємодію із Північноатлантичним альянсом. Важливим кроком України стало проголошення навесні 2002 р. курсу на євроатлантичну співпрацю ключовим вектором зовнішньої політики і прийняття РНБО України рішення про доцільність вступу до НАТО. З огляду на це у вітчизняній історіографії зростає увага до аналізу парадигми євроатлантичної політики України, розширення співробітництва з Альянсом у політичній, військовій, економічній, науково-технічній та іншій сферах. Значний інтерес українських учених очевидний до дослідження науково-концептуальних засад співпраці обох сторін, теоретичного та практичного осмислення ролі НАТО в безпеко-оборонній площині в умовах складної міжнародної та регіональної обстановки, особливо ескалації російської агресії.

Науково-теоретичному обґрунтуванню пріоритетності європейсько-атлантичного вибору зовнішньої політики України, розвитку відносин Україна –

НАТО в інтересах національної безпеки і стабільності на євроатлантичному просторі присвячено праці В. Горбуліна (Горбулін, В. 1997), Г. Перепелиці (Перепелиця, Г. 1998), С. Грицяя (Грицай, С. 1999), М. Павловського (Павловський, М. 2001), С. Єременка (Єременко, С. 2002), О. Зарубінського (Зарубінський, О. 2003), О. Черноусенка (Черноусенко, О. 2003), Я. Малика (Малик, Я. 2006), О. Палія (Палій, О. 2006), М. Кордона (Кордон, М. 2008). У контексті аналізу проблеми неабиякий інтерес викликають наукові публікації, колективні праці українських науковців за редакцією О. Гончаренка (Гончаренко, О. 1999), С. Віднянського (Віднянський, С. 2004), Л. Шангіна (Шангін, Л. 2004), В. Горбуліна (в 2-х ч.) (Горбулін, В. 2005). Визнані фахівці-міжнародники з'ясували зовнішньополітичні аспекти України у системі євроатлантичних координат, комплексно проаналізували питання об'єктивності й прагматизму відносин з НАТО, переваги та ризики інтеграції у євроатлантичні структури, ставлення українців щодо її вступу до Альянсу.

З-поміж колективних праць у вивченні запропонованої проблеми виокремимо монографічне дослідження за редакцією О. Соскіна «Партнерство заради безпеки: досвід країн НАТО та українська перспектива?» (Соскін, О. 2007), в основі статті та виступи інтерактивних семінарів і круглих столів, які організував та провів у регіонах України Інститут трансформації суспільства (ІТС) упродовж 2000 – 2007 рр. за тематикою євроатлантичної інтеграції нашої країни. У ній системно проаналізовано питання щодо переваг та перспектив партнерства України з НАТО, структурно книга складається з восьми розділів: I – Нові виклики світовій безпеці: роль НАТО та його партнерів; II – Шлях до системи колективної безпеки: досвід країн – членів; III – Україна – НАТО – Росія: вектори євроатлантичної безпеки; IV – Партнерство Україна – НАТО як імператив зміцнення національної безпеки; V – Євроатлантична інтеграція: економічний вимір; VI – Перспективи та ризики приєднання України до Альянсу; VII – Необхідність та можливість подолання стереотипів щодо НАТО; VIII – Формування суспільної підтримки вступу України до НАТО. Праця має важливе наукове, методологічне і практичне значення. Авторами роботи є

провідні українські та зарубіжні вчені, громадські й державні діячі, дипломати, міжнародники-євроатлантисти.

У контексті досліджуваної проблеми варто також назвати другу колективну працю під керівництвом О. Соскіна «Вступ до НАТО – стратегічний вибір України» (Соскін, О. 2008), в якій фахово й предметно досліджено історичний процес трансформації Альянсу, його інституційних структур, а також євроатлантичні прагнення України щодо співпраці з блоком у сучасних умовах.

Знаковим для української історіографії відносин Україна – НАТО стало колективне дослідження «Україна на шляху до НАТО: через радикальні реформи до набуття членства» за редакцією Г. Перепелиці (Перепелиця, Г. 2002), в якому висвітлено цілісний спектр проблем, пов'язаних з формуванням та реалізацією одного з ключових пріоритетів зовнішньої політики України – стратегічного курсу на євроатлантичну інтеграцію, окреслено нову роль Альянсу в умовах формування постбіполярної системи міжнародних відносин, викладено концептуальні підходи до створення стратегії дій з набуття Україною членства в НАТО. Означена книга стала квінтесенцією теоретично-концептуальних узагальнень міжнародних конференцій «Євроатлантична інтеграція України: регіональний вимір» (Львів, 20 – 21 березня 2003 р.) та «Євроатлантична інтеграція України: регіональна безпека та проблеми внутрішніх трансформацій» (Одеса, 3 – 4 липня 2003р.), які були проведені Національним інститутом стратегічних досліджень (НІСД) у співпраці з Представництвом Фонду ім. Ф. Еберта в Україні.

Із досліджень наукових проблем євроатлантичного вибору України та інтеграції її до НАТО варто також назвати колективну працю за редакцією О. Власюка (Власюк, О. 2008) «Україна – НАТО: сучасний стан відносин та перспектива розвитку». У ній уміщено матеріали проекту Центру Разумкова щодо підготовки України до вступу до НАТО, перспективи якісних зрушень, а також ключові виступи учасників Круглого столу (1 липня 2003 р.); розроблений експертами Центру проект Плану дій щодо інтеграції до Альянсу в контексті актуальних внутрішньополітичних процесів в Україні та сучасного досвіду

розширення НАТО на Схід. Зроблено комплексний аналіз сучасного етапу та тенденцій зовнішньої політики України на етапі системних трансформацій відносин з Північноатлантичним договором, формування нової парадигми глобальної та регіональної безпеки в умовах євроатлантичної інтеграції України як одного із основних чинників зміцнення її національної безпеки і стабільності. Окремо автори вказаної праці з'ясовують різноманітні аспекти геополітичних координат України з огляду на європейсько-атлантичну стратегію, визначають нормативно-правове та організаційно-інституційне забезпечення співпраці України з НАТО. Однак, варто зауважити, що, попри ґрунтовний аналіз важливих аспектів українсько-натовських відносин, історіографія проблеми, на жаль, практично відсутня. Загальною ознакою вище названих праць є те, що їх автори євроатлантичний вектор України, як правило, осмислюють з урахуванням новітньої системи міжнародних відносин, у контексті геополітичних викликів і трансформації в сучасному глобалізаційному світі.

Із фундаментальних досліджень налагодження взаємовідносин України з Північноатлантичним договором, усіх складових їх трансформацій у контексті євроатлантичного розвитку у сучасну епоху національного державотворення з урахуванням геополітичних тенденцій, численних викликів, що постають перед країною на шляху інтеграції до НАТО цінними є праці: П. Демчика (Демчик, П. 2004), І. Тодорова (Тодоров, І. 2006), Л. Полякова (Поляков, Л. 2007), В. Хандогія (Хандогій, В. 2007), С. Джерджа (Джердж, С. 2007), В. Горбуліна (Горбулін, В. 2009), М. Кордона (Кордон, М. 2010), Л. Каденюка (Каденюк, Л. 2014), О. Власюка, О. Бодрука, Б. Парахонського (Власюк, О. & Бодрук, О. & Парахонський, Б. 2015), В. Богдановича (Богданович, В. 2017), ін. Довершеним зразком розгляду запропонованої проблеми в історіософському вимірі є праця Є. Марчука (Марчук, Є. 2016).

Посилення уваги дослідників і широкої громадськості до проблем відносин України – НАТО особливо простежується після Помаранчевої революції, за президента В. Ющенка та проголошення Альянсом політики «відчинених дверей» стосовно вступу України до блоку, акцентуючи на

питаннях прискорення динаміки політичного діалогу щодо практичної співпраці у боротьбі з тероризмом та збереження миру й стабільності разом із силами реагування НАТО. Окремі аспекти проблеми трансформації відносин Україна – НАТО висвітлено у розвідках українських науковців, зокрема: Л. Чаповської (Чаповська, Л. 2004), Л. Гайдукова, С. Терешка (Гайдуков, Л. & Терешко, С. 2005), Т. Боєцького (Боєцький, Т. 2006), О. Зуйка (Зуйко, О. 2006), О. Кокошинського (Кокошинський, О. 2006), О. Палія (Палій, О. 2006), В. Собка (Собко, В. 2006), О. Соскіна (Соскін, О. 2006), В. Джиджори (Джиджора, В. 2007), Н. Мельникової (Мельникова, Н. 2007).

Важливе місце в історіографії проблеми займають наукові публікації, присвячені різноманітним аспектам відносин України та Північноатлантичного договору у політичній, військово-політичній, військово-технічній сферах, та оборони й безпеки. Найпершої уваги серед них, на думку авторів, заслуговують наукові роботи В. Смолянюка (Смолянук, В. 2000), В. Белашова (Белашов, В. 2000), Л. Голопатюка (Голопатюк, Л. 2004), В. Шамка (Шамко, В. 2006), В. Піскунова (Піскунов, В. 2006), В. Бадрака (Бадрак, В. 2006), В. Борохвостова (Борохвостов, В. 2006), О. Шутова (Шутов, О. 2007), Н. Стевенс (Стевенс, Н. 2008), В. Фаніна (Фанін, В. 2009), М. Павлюка (Павлюк, М. 2009), А. Соболева (Соболев, А. 2012) та ін. Глибоким аналізом проблеми військово-технічного співробітництва України та НАТО характеризуються роботи Т. Брежнєвої, О. Їжака, А. Шевцова (Брежнєва, Т. & Їжак, О. & Шевцов, А. 2003), В. Богдановича (Богданович, В. 2013), О. Полторацького (Полторацький, О. 2015), О. Манчинського, А. Соболева (Манчинський, О. & Соболев, А. 2016). Автори розглянули пріоритетні напрями військової взаємодії України та НАТО, участь в процесі реформування Збройних сил України, забезпеченні обороноздатності держави в площині реальних військових загроз та ескалації агресії РФ на Сході України. Дослідники вказують на важливість докорінного переходу співробітництва України з Північноатлантичним Альянсом відповідно до взаємосумісності на основі багатофункціональності, мобільності згідно до стандартів НАТО, зміни управління ЗСУ, покращення технічного забезпечення

тощо. У працях досліджено нормативну базу двосторонньої співпраці, фахово охарактеризовано джерельну базу проблеми взаємовідносин України – НАТО у військовій сфері. В умовах російсько-української війни військова євроінтеграційна складова українсько-натовських відносин відчутно активізувалася.

Трансформацію парадигми українсько-натовських відносин всебічно проаналізовано у колективній монографічній праці за редакцією В. Горбуліна (Горбулін, В. 2005). Робота насичена чималим масивом фактологічного матеріалу, який фахово систематизовано та обґрунтовано у контексті означеної проблеми.

Зауважимо, що чільне місце в історіографії досліджуваної теми посідають наукові праці, присвячені економічним взаєминам України та Організації Північноатлантичного договору. З-поміж робіт українських учених, в яких досліджуються різноманітні аспекти економічної співпраці між двома сторонами, передусім, варто відзначити колективні монографії за редакцією О. Соскіна (Соскін, О. 2003) та Б. Лессера (Лессер, Б. 2002). Автори праць з'ясували і проаналізували специфіку співробітництва України та НАТО в економічній сфері, розглянули динаміку, основні напрямки й форми співпраці, запропонували конкретні пропозиції та рекомендації щодо її оптимізації в контексті інтеграції економіки до Альянсу і відповідності стратегічного партнерства між ними запитам глобальної економіки. Політико-економічна складова взаємин Україна – НАТО знайшла відображення у працях А. Березного (Березний, А. 2004), Н. Невідомої (Невідома, Н. 2005), В. Бадрака (Бадрак, В. 2006), В. Вагапова (Вагапов, В. 2007), І. Андросенка (Андросенко, І. 2008).

З виходом стосунків Україна – НАТО на рівень стратегічного партнерства економічна співпраця дещо активізувалася, однак науковці відзначають деяку відсутність у ній практичного наповнення, її певну неадекватність політичній складовій їх відносин. Співпрацю між Україною та НАТО в економічній сфері науковці вважають принципово важливою для забезпечення економічної безпеки

нашої країни, створення сприятливих умов для економічного розвитку України як невід'ємної частини євроатлантичного економічного простору.

В українській історіографії проблеми маємо ряд наукових праць, у яких дослідники намагаються виявити основні етапи трансформації відносин між Україною і НАТО. Періодизацію українсько-натовських стосунків у працях презентували Л. Біловус (Біловус, Л. 2014), В. Хандогій (Хандогій, В. 2007), Л. Алексієвець, М. Алексієвець (Алексієвець, Л. & Алексієвець, М. 2020; 2021). В. Хандогій відокремлює у них кілька етапів: перший – до підписання Хартії про особливе партнерство в 1997 р.; другий – на рубежі XX – XXI ст.; третій – активізація контактів за часів президенства В. Ющенка; четвертий – сучасність. Проаналізувавши окремі аспекти політичної взаємодії між Україною та НАТО Л. Біловус наголошує на трьох етапах: 1) 1992 – 2004 рр., 2) 2005 – 2010 рр., 3) 2010 – теперішній час. Дотримуючись методологічного підходу в українській історіографії, враховуючи перебіг динаміки подій, ускладнення форм співпраці до вимог часу, кількісні та якісні зміни у взаємодії, конкретні обставини створення інституційно-правового забезпечення реалізації відносин між Україною та НАТО, українські дослідники Л. Алексієвець і М. Алексієвець, умовно, виділяють п'ять етапів: I – 1991 – 1997 рр., як підготовчо-початковий: розбудова нормативно-правових та інституційних осередків, здійснення візитів, проведення консультацій щодо теоретично-концептуальних основ, програмних завдань; II – 1998 – 2000 рр. – продовження політичного діалогу, пошук нових форм та шляхів співпраці України з НАТО у різних сферах; III – 2001 – 2004 рр. – змінна інтенсивність військово-політичних контактів, прагматичність наповнення конкретним змістом у рамках Хартії про особливе партнерство між Україною й Альянсом, динаміка за вихідним шляхом до середини 2004 р., коли поступ до НАТО було згорнуто; IV – 2004 – 2009 рр. – українсько-натовські відносини після Помаранчевої революції та за часів президенства В. Ющенка набули якісно нового формату, значної активізації посилення і прискорення інтеграції України до НАТО; V – 2010 – 2019 рр. – послаблення політичного діалогу України з Альянсом за президенства В. Януковича і значне поживавлення

після обрання 2014 р. президентом України П. Порошенка, пріоритетними національними інтересами дедалі більше ставали творення та поглиблення відносин України – НАТО, посилення співпраці у сфері оборони відповідно до натовських стандартів, здійснення заходів із підтримки України у протистоянні агресії та «гібридної війни» з боку Росії. Прослідкувавши еволюцію відносин України з Північноатлантичним альянсом, науковці висловлюють різне бачення основних їхніх етапів, основних змістом яких, відповідно, є «активізація», «послаблення» та «пожвавлення» з наступним виходом на рівень стратегічного партнерства, особливо після окупації Криму та агресії РФ на Сході України. Із здобуттям незалежності України дослідники цілком виправдано, на нашу думку, пов'язують початок у взаєминах нашої держави з Організацією Північноатлантичного договору.

З початку 2000-х рр. кількість праць, присвячених різним аспектам українсько-натовських відносин, зростає. Геополітичні перетворення на рубежі XX – XXI ст., Помаранчева та Революція Гідності, сучасні загрози світовій та регіональній безпеці, російська окупація Криму та російська агресія на Сході України, її подолання, постійно зумовлюють поглиблене вивчення взаємовідносин, співпраці й партнерства з Північноатлантичним альянсом, що залишається найпотужнішою світовою системою колективної оборони як основи збереження миру й гарантування безпеки та стабільності в Європі, а відтак і у світі. Тож в українській історичній науці інтерес до вивчення різноманітних аспектів взаємодії України і НАТО, думається, що, як би не розгортались події надалі, не вщухатиме, а навпаки, зростатиме. Ускладнена міжнародна обстановка і російська загроза подальшої агресії спонукають українських дослідників до системного наукового дискурсу вищезначеної проблеми, осмислення особливостей і пріоритетів співпраці України з НАТО заради реального бачення шляхів оптимізації виміру євроатлантичного курсу України відповідно до новітніх реалій.

Із найновіших публікацій про відносини України з НАТО варто виокремити праці Т. Брежнєвої (Брежнєва, Т. 2010), Л. Білоуса (Білоус, Л. 2014),

С. Лепявко, О. Магомедова (Лепявко, С. & Магомедова, О. 2014), Т. Возняка, О. Пограничного (Возняк, Т. & Пограничний, О. 2014), В. Знака (Знак, В. 2019; 2020), Л. Алексієвець, М. Алексієвця (Алексієвець, Л. & Алексієвець, М. 2020; Алексієвець, Л. & Алексієвець, М. 2020), Т. Мелещенко, І. Волошина (Мелещенко, Т. & Волошин, І. 2021). Автори на широкій джерелознавчій базі з урахуванням новітніх теоретично-методологічних напрацювань комплексно аналізують рух України до НАТО, з'ясовують і висвітлюють основні проблеми та здобутки євроатлантичної інтеграції та окреслюють подальші перспективи й можливості у цьому напрямі. Предметно обґрунтовують дотримання євроатлантичного шляху як єдино можливого для збереження незалежності України. Дослідники зауважують, що сучасні відносини України з НАТО, спираючись на ухвалені інституційно-правові засади, пройшли нелегкий та суперечливий шлях модернізації висхідною траєкторією від простих форм співпраці до стратегічного партнерства, нагромадили значний досвід трансформації відносин до узаконення євроатлантичного курсу в Конституції України.

Нині відносини Україна – НАТО є широкими, різноплановими, активними, набувають практичніших та ефективніших ознак у політичній, військовій, економічній, екологічній, гуманітарній та інших сферах. Науковці підкреслюють особливу значущість партнерства Україна – НАТО як надважливої складової новітньої загальноєвропейської архітектури, яка відіграє значну роль у посиленні обороноздатності нашої країни, реформування безпеки і оборони за стандартами Альянсу, здійсненні демократичних реформ, доводить свою життєздатність й об'єктивну обґрунтованість та історичну перспективу, сформувалася в багатоаспектний комплекс практичної співпраці заради миру й безпеки на Європейському просторі. Такий підхід є філософією Української держави та Організації Північноатлантичного договору упродовж понад 70-річної історії її існування. Продовження дослідження взаємодії України – НАТО в новітніх історичних умовах стане міцним підґрунтям досягнення стратегії України до НАТО.

Таким чином, місце й роль українсько-натовської взаємодії у посиленні обороноздатності України і участі НАТО в процесі реформування Збройних сил України, забезпеченні стабільності у Європі та світі знайшло певне відображення у вітчизняній науковій літературі. Чимало уваги науковці приділили висвітленню євроатлантичної політики України, її співпраці з Альянсом у політичній, військовій, економічній, науково-технічній та інших сферах. У працях теоретичного характеру предметом безпосередньої уваги стали концептуальні засади зовнішньої політики України, її міжнародної діяльності у новітніх умовах, інтеграції у євроатлантичні структури. Предметне вивчення історіографії сучасних українсько-натовських відносин свідчить, що відносини України і НАТО займають помітне місце у вітчизняній науковій думці. Історична наука поступово нагромаджує потенціал вивчення проблеми, поновлюється значною кількістю нових різножанрових робіт. Констатуючи фаховий рівень вивчення проблеми взаємовідносин України – НАТО, варто відзначити тенденцію посилення уваги до її дослідження. Вивчення історіографії проблеми відповідає потребам української історичної науки та сприятиме поглибленню відносин між Україною та Організацією Північноатлантичного договору, їх модернізації та виходу на якісно новий рівень.

НАТО не є досконалим військово-політичним союзом країн, але кращої й потужнішої системи безпеки на сьогодні у світі не існує. Практика доводить, що ті країни, які після розпаду Радянського Союзу провели демократичні перетворення і вступили до цієї організації, нині перебувають у безпеці, тож, можливо, якби Україна була членом Альянсу, то росія не розв'язала б війни проти неї. Тому й варто рухатися у цьому напрямку, прагнення вступу України до НАТО визначено у Конституції. Гібрид будь-якого іншого формату та різноманітні угоди як Мінські домовленості безпеку і територіальну цілісність України не забезпечать. А як країни Будапештського меморандуму виконують роль гарантів національної безпеки зараз бачимо. Тож вступ України до Організації Північноатлантичного договору є велінням часу. Продовження дослідження вітчизняними вченими співпраці України й НАТО в новітніх

історичних умовах стане міцною базою сприяння розкриття потенціалу національних інтересів й забезпечення досягнення стратегії України щодо вступу в Альянс та збереження миру на планеті.

- *Алексієвець, Л. & Алексієвець, М., 2012. Історія України – органічна частина всесвітньої історії. Україна – Європа – Світ: Міжн.зб.наук.праць: Серія: «Історія, міжнародні відносини». Вип. 9. С. 13 – 22.*
- *Алексієвець, Л. & Прийдун, С. 2012. Україна в системі міжнародних відносин: деякі особливості й проблеми (1991–2011). Україна – Європа – Світ: Міжн.зб.наук.праць: Серія: «Історія, міжнародні відносини: Вип. 10. С. 179 – 183.*
- *Алексієвець, Л. 2012. Україна- Європа – Світ: «єдність у різноманітті» як відповідь на виклики ХХІ ст. (есей). Україна – Європа – Світ. Міжн. зб. наук. праць: Серія «Історія, міжнародні відносини» . Вип. 10. С. 173 – 177.*
- *Алексієвець, Л. & Алексієвець, М. & Дацків, І. 2020. Україна – Європа: цивілізаційно – історичний дискурс. Український історичний журнал. Вип.5. С. 204 – 220.*
- *Алексієвець, Л. & Алексієвець, М. 2020. Трансформація відносин України та НАТО в 1991–2019: історичний аспект. Український історичний журнал. Вип. 1. С. 126 – 142.*
- *Alexiyevets L. & Alexiyevets M. 2020. Ukraine – the NATO: mutual relations and partnerships main states. East European Historical Bulletin. 14. S. 175 – 189.*
- *Алексієвець, М. & Секо, Я. 2016. Зовнішня політика України: від багатовекторності до безальтернативності. Україна – Європа – Світ: Міжн. зб. наук. праць: Серія: «Історія, міжнародні відносини. Вип. 17. С. 34 – 49.*
- *Алексієвець, М. & Секо, Я. 2009. Цивілізаційні аспекти еволюції української зовнішньої політики в період незалежності. Україна – Європа – Світ. Міжн. зб. наук. праць: Серія «Історія, міжнародні відносини». Вип. 3. С. 11 – 23.*
- *Андросенко, І. 2008. Авторитет НАТО і пріоритети нашого співробітництва з ними. Військо України. №4. С. 16 – 19.*
- *Андрущенко (Гринько). С. 2005. Україна в сучасному геополітичному середовищі. К.: Логос. 288 с.*
- *Артьомов, І. 2008. Український вимір європейської та євроатлантичної інтеграції. Ужгород. 336 с.*
- *Бадрак, В. 2006. Випробування на сумісність: Україна намагається «підлаштуватися» під стандарти НАТО. День. 16 березня.*
- *Базив, Д. 2000. Геополитическая стратегия Украины. Киев. 192 с.*

- *Белашов, В.* 2000. Три роки особливого партнерства: Про партнерство між Україною і НАТО. *Голос України*. 25 липня.
- *Березний, Л.* 2004. Економічні наслідки розширення НАТО для України. *Економічний часопис* – XXI. №11 – 12. С. 14 – 17.
- *Білоус, Л.* 2014. Україна і НАТО: до питання історіографії дослідження проблеми. *Прикарпатський вісник НТШ*. Думка. №3 (27). С. 108 – 121.
- *Богданович, В.* 2013. Воєнна безпека України: методологія та шляхи забезпечення. К.: Тираж. 322 с.
- *Боєцький, Т.* 2006. Доцільність вступу України до НАТО. *Економічний часопис* XXI. Вип. 9 – 10. С. 8 – 9.
- *Борохвостов, В.* 2006. Деякі аспекти реалізації політики України у сфері військово-технічного співробітництва за умови євроатлантичної інтеграції. *Стратегічна панорама*. №1. С. 131 – 138.
- *Брежнєва, Т. & Їжак, О. & Шевцов, А.* 2003. Євроатлантична інтеграція України: військово-політичні аспекти. Дніпропетровськ: Пороги. 160 с.
- *Брежнєва, Т.* 2010. Перспективи поглибленого особливого партнерства України з НАТО. *Стратегічні пріоритети*. №4. С. 183 – 190.
- *Вагапов, В.* 2007. Про деякі економічні реформування НАТО. *Економічний часопис* – XXI. №3 – 4. С. 21 – 25.
- *Василенко, С.* 2000. Україна: Геополітичні виміри в загальноєвропейському процесі. Одеса. 206 с.
- *Віднянський, С.* 2004. Зовнішня політика України в умовах глобалізації. Анотована історична хроніка міжнародних відносин (1993–2003). Відп. ред. С.В. Віднянський. К.: Генеза. 616 с.
- *Віднянський, С.* 2011. Незалежна Україна: двадцять років між Європою та Євразією. *Україна – Європа – Світ: Міжн.зб.наук.праць.: серія: «Історія, міжнародні відносини»*. Вип. 6/7. С. 24 – 38.
- *Віднянський, С.* 2008. Спроба осмислення минулого України в контексті всесвітньої історії. *Україна – Європа – Світ. Міжн. зб. наук. праць: Серія «Історія, міжнародні відносини»*. Вип. 1. С. 257 – 269.
- *Власюк, О.* 2008. Україна – НАТО: сучасний стан відносин та перспектива розвитку. За заг. ред. О.С. Власюка. К.: ПЦ «Фоліант». 352 с.
- *Власюк, О. & Бодрук, О. & Парахонський, Б.* 2015. Україна – НАТО: сучасний стан відносин та перспективи розвитку. Київ.: ПЦД. «Фоліант». 352 с.
- *Возняк, Т. & Пограничний, О.* 2014. Формування новітньої української системи національної безпеки. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. №77. С. 238 – 244.
- *Гайдуков, Л.* 2001. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1980 – 2000 рр). Київ. 622 с.

- *Гайдуков, Л. & Терешко, С.* 2005. НАТО: від образу ворога до порозуміння та співробітництва. Політика і час. №7. С. 14 – 28.
- *Галик, В.* 2013. Україна в Європі і світі. Київ. 364 с.
- *Гальчинський, А.* 2002. Україна на перехресті геополітичних інтересів. К.: Знання України. 180 с.
- *Голопатюк, Л.* 2004. Військові аспекти співробітництва України з НАТО: стан і перспективи розвитку. Національна безпека і сторона. №8. С. 31 – 33.
- *Гончаренко, О.* 1999. Україна 2000 і далі: геополітичні пріоритети та сценарії розвитку. Ред. авт. кол. О.М. Гончаренко. К.: НІСД. 384 с.
- *Горбулін, В.* 1997. Національна безпека України та міжнародна безпека. Політична думка. №1. С. 76 – 88.
- *Горбулін, В.* 2005. Концептуальні підходи до членства в НАТО: досвід держав – членів Альянсу. За ред. В. П. Горбуліна. Київ. 208 с.
- *Горбулін, В.* 2009. План дій Україна – НАТО: досягнення і проблеми. Україна – НАТО. №1. С. 5 – 17.
- *Грицай, С.* 1999. НАТО вчора, сьогодні, завтра. Нова політика. №2. С. 24 – 25.
- *Грицак, Я.* 2021. Подолати минуле. Глобальна історія України. К.: Портал. 432 с.
- *Гунський, Б.* 2003. Євроатлантична інтеграція України. К.: Логос. 328 с.
- *Демчук, П.* 2004. Міжнародні відносини та проблеми євроатлантичної інтеграції. К.: «ППП». 264 с.
- *Джердж, С.* 2007. Україна – НАТО: співробітництво заради безпеки. Київ. 96 с.
- *Джиджора, В.* 2007. Подолання стереотипів та спростування міфів про НАТО в українському суспільстві. Економічний часопис – XXI. №3 – 4. С. 20 – 21.
- *Єременко, С.* 2002. Україна та євроатлантична спільнота. Молодь України. 19 листопада.
- *Жильцов, С.* 2013. Эволюция внешней политики Украины: современный этап (1991–2013) . Науковий вісник Дипломатичної академії України. Вип. 20 (2). С. 13 – 23.
- *Зарубінський, О.* 2003. Україна і НАТО: від співробітництва до інтеграції. Голос України. 27 березня.
- *Зленко, В.* 2001. Зовнішня політика України : від романтизму до прагматизму: Виступи. Промови. Інтерв'ю. Статті. Київ. 370 с.
- *Знак, В.* 2019. Військова співпраця України з НАТО (1991–2019). Україна – Європа – Світ. Міжн. зб. наук. праць: Серія «Історія, міжнародні відносини». Вип. 23. С. 166 – 175.
- *Знак, В.* 2019. Пріоритети співпраці України з НАТО 1991–2019 рр. Наукові записки: ТНПУ ім. В. Гнатюка. Вип. 2. С. 89 – 96.

- *Знак, В.* 2020. Свобода і рівність України в НАТО. Україна – Європа – Світ. Міжн. зб. наук. праць: Серія «Історія, міжнародні відносини». Вип. 24. С. 118 – 133.
- *Зуйко, О.* 2006. Основні пріоритети євроатлантичної інтеграції України. Економічний часопис – XXI. №9 – 10. С. 10 – 11.
- *Івченко, О.* 1997. Україна в системі міжнародних відносин: Історична ретроспектива та сучасний стан. К.: «РІЦ УАННП». 688 с.
- *Каденюк, Л.* 2014. Україна і НАТО: зобов'язання та ризики на тлі "позитивів" і стандартів. Київ: Бізнесполіграф. 32 с.
- *Киридон, А.* 2008. Євроінтеграційний курс України: адекватність реалій зовнішньополітичного вибору. Україна – Європа – Світ: міжн. зб. наук. праць: Серія: «Історія, міжнародні відносини». Вип. 1. С. 270 – 277.
- *Ковальова, О.* 2003. Стратегії Євроінтеграції: як реалізувати європейський вибір України. Київ. 622 с.
- *Кокошинський, О.* 2006. Деякі актуальні питання дискусії щодо НАТО: подолати стереотипи. Економічний часопис – XXI. №7 – 8. С. 16 – 17.
- *Кордон, М.* 2008. Україна – НАТО: історія та сьогодення. Житомир: Полісся. 148 с.
- *Кордон, М.* 2010. Європейська та євроатлантична інтеграція. Київ: Центр. учб. літ. 171 с.
- *Кудряченко, А. & Рудич, Ф. & Храмов, В.* 2004. Геополітика. К.: МАУП. 293 с.
- *Левицька, Н.* 2011. Історія України. Україна в світі: історія і сучасність. Київ. 418 с.
- *Лепяко, С. & Магомедов, О.* 2014. Співробітництво у військовій сфері, як приклад практичної взаємодії на рівні «Україна – НАТО» в площині реальних загроз. Молодий вчений. №6 (58). С. 60 – 63.
- *Лессер, Б.* 2002. Економічні аспекти розширення НАТО. За ред. Б. Лессера. К.: К.І.С. 82 с.
- *Макар, Ю.* 2008. Зовнішня політика України: наміри та реалії. Україна – Європа – Світ: Міжн. зб. наук. праць: Серія: «Історія, міжнародні відносини». Вип.1. С. 189 – 198.
- *Малик, Я.* 2006. Організація Північноатлантичного Договору: зміст і характер діяльності. Львів: ПАІС: 90 с.
- *Манчинський, О. & Соболев, А.* 2016. Воєнна безпека України та вплив на неї геополітичних факторів. Київ. НІСД. 155 с.
- *Марчук, Є.* 2016. На шляху до НАТО. К.: Київ – Париж – Дакар. 608 с.
- *Мелещенко, Т. & Волошин, І.* 2021. Шлях України до НАТО: основні проблеми, здобутки та перспективи євроатлантичної інтеграції. Український історичний журнал. №4 (559). С. 104 – 113.

- *Мельник, Н.* 2007. Безпековий вимір цивілізаційного вибору України. НАТО, Росія, нейтралітет. Економічний часопис – XXI. №3 – 4. С. 28 – 30.
- *Невідома, Н.* 2005. Економічні аспекти євроатлантичної інтеграції України. Євроатлантикінформ. Науково-аналітичний бюлетень Національного центру з питань євроатлантичної інтеграції України. №1. С. 21 – 22.
- *Павлюк, М.* 2009. Відносини Україна – НАТО у контексті міжнародних угод. Держава і право. Вип. 44. С. 626 – 632.
- *Палій, О.* 2006. Навіщо Україні НАТО? Київ. 144 с.
- *Перепелиця, І.* 1998. Без'ядерний статус і національна безпека України. НІСД. Київ. 108 с.
- *Перепелиця, Г.* 2004. Україна на шляху до НАТО: через радикальні реформи до набуття членства. За заг. ред. Г. М. Перепелиці. К.: ВД: «Стилос». 400 с.
- *Піскунов, В.* 2006. Механізми адаптації переліку, змісту і структури оборонних програм процесу оборонного планування МО України до стандартів НАТО. Вісник Національного технічного університету України "КПІ". Вип. 44. С. 127 – 133.
- *Плохій, С.* 2016. Брама Європи. Харків. 496 с.
- *Полторацький, О.* 2015. НАТО в сучасних євроатлантичних відносинах. Київ. 226 с.
- *Полторацький, О.* 2015. Особливий випадок співпраці. Політика і час. №1. С. 7 – 16.
- *Поляков, Л.* 2007. Україна – НАТО: 10 років співробітництва в ім'я безпеки та миру. Військо України. №7. С. 6 – 9.
- *Смоляннюк, В.* 2000. Фактор НАТО у формуванні військової могутності української держави. Людина і політика. №3. С. 24 – 33.
- *Собко, В.* 2006. Україна на шляху до євроатлантичної спільноти. Економічний часопис – XXI. №7 – 8. С. 10 – 12.
- *Соболев, А.* 2012. Міжнародна обстановка та виклики безпеки для України. Воєнна безпека України на межі тисячоліть. Київ. Стилос. С. 7 – 57.
- *Соскін, О.* 2003. Відносини Україна НАТО: економічний аспект. За ред. О. І. Соскіна. К.: ІТС. 119 с.
- *Соскін, О.* 2006. Україна – органічна складова євроатлантичної цивілізації. Економічний часопис – XXI. №9 – 10. С. 12 – 14.
- *Соскін, О.* 2007. Партнерство заради безпеки: досвід країн НАТО та українська перспектива? За заг. ред. О. І. Соскіна. К.: Вид-во „Інститут трансформації суспільства”. 336 с.
- *Соскін, О.* 2008. Вступ до НАТО – стратегічний вибір України. За заг. ред. О. І. Соскіна. К.: Вид-во „Інститут трансформації суспільства”. 192 с.

- *Стевенс, Н.* 2008. Становлення і розширення нормативно-правової бази у взаєминах між збройними силами України і НАТО. Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. С. 265 – 287.
- *Тодоров, І.* 2006. Україна на шляху до європейської та євроатлантичної спільноти. Донецьк. 268 с.
- *Удод, О. & Юрій М.,* 2011. Цивілізаційний вимір України між Сходом і Заходом. Україна – Європа – Світ. Міжн. зб. наук. праць: Серія «Історія, міжнародні відносини». Вип. 5. Част. 2. С. 12 – 29.
- *Україна,* 2017. «Україна- НАТО: 20 років Хартії про особливе партнерство.» Круглий стіл. Національний інститут стратегічних досліджень. <http://www.niss.gov.ua/articles/2602/>
- *Хандогій, В.* 2007. Євроатлантична інтеграція України: реалії та перспективи. Україна – НАТО. №1 – 2. С. 45 – 51.
- *Чаповська, Л.* 2004. Взаємовідносини Україна – НАТО: проблеми та перспективи. Політика і час. №6. С. 23 – 29.
- *Чекаленко, Л.* 2011. Зовнішня політика України. Київ. 290 с.
- *Черноусенко, О.* 2003. Партнерство Україна – НАТО: еволюція розвитку. Політика і час. №10. С. 18 – 27.
- *Фанін, В.* 2009. Військово-технічне співробітництво України з країнами пострадянського простору та перспективи його розвитку. Стратегічна панорама. №3. С. 182 – 191.
- *Шамко, В.* 2006. Рекомендації щодо побудови системи ППО в умовах переходу на сумісну з НАТО систему управління військами (силами) відповідно до концепції розвитку Повітряних Сил ЗСУ. Зб. наук. праць при Харк. ун-ту повітр. сил. Вип. 1. С. 16 – 19.
- *Шангін, А.* 2004. Україна – НАТО: майбутнє в руках минулого. За ред. А. Шангіна. К.: Заповіт. 176 с.
- *Шутов, О.* 2007. Поступ України до НАТО: крок вперед чи рух на місці? Військо України. №2. С. 4 – 7.
- *Щербак, Ю.* 2003. Україна: виклик і вибір: Перспективи України в глобалізованому світі ХХІ ст. Київ. 578 с.

*Aleksiievets, L. & Aleksiievets, M.,* 2012. Istoria Ukrainy – orhanichna chastyna vsesvitnoi istorii [History of Ukraine as an Integral Part of the World History]. Ukraina – Yevropa – Svit: Mizhn.zb.nauk.prats: Seria: «Istoria, mizhnarodni vidnosyny». Vyp. 9. S. 13 – 22. [in Ukrainian]

*Aleksiievets, L. & Pryidun, S.* 2012. Ukraina v systemi mizhnarodnykh vidnosyn: deiaki osoblyvosti y problemy (1991–2011) [Ukraine in the system of international affairs: some features and problems (1991–2011)]. Ukraina – Yevropa – Svit:

Mizhn.zb.nauk.prats: Seria: «Istoria, mizhnarodni vidnosyny: Vyp. 10. S. 179 – 183. [in Ukrainian]

*Aleksiievets, L.* 2012. Ukraina – Yevropa – Svit: «yednist u riznomanitti» yak vidpovid na vyklyky XXI st. (esei) [Ukraine–Europe–World: “Unity in diversity” as a response to the challenges of the 21st century (an essay)]. Ukraina – Yevropa – Svit. Mizhn. zb. nauk. prats: Seria «Istoria, mizhnarodni vidnosyny» . Vyp. 10. S. 173 – 177. [in Ukrainian]

*Aleksiievets, L. & Aleksiievets, M. & Datskiv, I.* 2020. Ukraina – Yevropa: tsyvilizatsiyno – istorychnyi dyskurs [Ukraine – Europe: The Civilizational-and-Historical Discourse]. Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. Vyp.5. S. 204 – 220. [in Ukrainian]

*Aleksiievets, L. & Aleksiievets, M.* 2020. Transformatsiya vidnosyn Ukrainy ta NATO v 1991–2019: istorychnyi aspekt [The transformation of Ukraine – NATO relationships in 1991–2019: a historical aspect]. Ukrayinskyi istorychnyi zhurnal. Vyp. 1. S. 126 – 142. [in Ukrainian]

*Alexiyevevets L. & Alexiyevevets M.* 2020. Ukraine – the NATO: mutual relations and partnerships main states. East European Historical Bulletin. 14. S. 175 – 189. [in English]

*Aleksiievets, M. & Seko, Ya.* 2016. Zovnishnia polityka Ukrainy: vid bahatovektornosti do bezalternatyvnosti [Ukraine’s foreign policy: from multidirectional to no alternative]. Ukraina – Yevropa – Svit: Mizhn. zb. nauk. prats: Seria: «Istoria, mizhnarodni vidnosyny. Vyp. 17. S. 34 – 49. [in Ukrainian]

*Aleksiievets, M. & Seko, Ya.* 2009. Tsyvilizatsiyni aspekty evolyutsii ukrainskoyi zovnishnoyi polityky v period nezalezhnosti [Civilizational aspect of the evolution of Ukrainian foreign policy during the period of independence]. Ukraina – Yevropa – Svit. Mizhn. zb. nauk. prats: Seria «Istoria, mizhnarodni vidnosyny». Vyp. 3. S. 11 – 23. [in Ukrainian]

*Androsenko, I.* 2008. Avtorytet NATO i priorytety nashoho spivrobitnytstva z nymy [NATO authority and the priorities of our cooperation with them]. Viysko Ukrayiny. №4. S. 16 – 19. [in Ukrainian]

*Andrushchenko (Hrynko). S.* 2005. Ukraina v suchasnomu heopolitychnomu seredovyschi [Ukraine in the modern geopolitical environment]. K.: Lohos. 288 s. [in Ukrainian]

*Artomov, I.* 2008. Ukrainskyi vymir yevropeyskoi ta yevroatlantychnoi intehtatsii [Ukrainian dimension of European and Euro-Atlantic integration]. Uzhhorod. 336 s. [in Ukrainian]

*Badrak, V.* 2006. Vyprobuvannia na sumisnist: Ukraina namahayetsia «pidlashtuvatysia» pid standarty NATO [Compatibility test: Ukraine is trying to "adapt" to NATO standards]. Den. 16 bereznia. [in Ukrainian]

- Baziv, D.* 2000. Geopoliticheskaya strategiya Ukrainy [Geopolitical strategy of Ukraine]. Kiev. 192 s. [in Russian]
- Belashov, V.* 2000. Try roky osoblyvoho partnerstva: Pro partnerstvo mizh Ukrainoyu i NATO [Three years of special partnership: About the Ukraine – NATO partnership]. Holos Ukrayiny. 25 lytnia. [in Ukrainian]
- Bereznyi, L.* 2004. Ekonomichni naslidky rozshyrennya NATO dlya Ukrainy [The economic consequences of NATO enlargement for Ukraine]. Ekonomichnyi chasopys – XXI. №11-12. S. 14 – 17. [in Ukrainian]
- Bilous, L.* 2014. Ukraina i NATO: do pytannia istoriohrafii doslidzhennya problem [Ukraine and NATO: to the question of the historiography of the problem research]. Prykarpatskyi visnyk NTSH. Dumka. №3 (27). S. 108 – 121.
- Bohdanovych, V.* 2013. Voyenna bezpeka Ukrainy: metodologia ta shliakhy zabezpechennia [Military security of Ukraine: research methodology and ways of providing]. K.: Tyrazh. 322 s. [in Ukrainian]
- Boietskyi, T.* 2006. Dotsilnist vstupu Ukrainy do NATO [Feasibility of Ukraine's accession to NATO]. Ekonomichnyi chasopys – XXI. Vyp. 9 – 10. S. 8 – 9. [in Ukrainian]
- Borokhvostov, V.* 2006. Deyaki aspekty realizatsii polityky Ukrainy u sferi viyskovo-tekhnichnoho spivrobitnytstva za umovy yevroatlantlychnoi intehtatsii [Some aspects of the implementation of Ukraine's policy in the field of military-technical cooperation in the context of Euro-Atlantic integration]. Stratehichna panorama. №1. S. 131 – 138. [in Ukrainian]
- Brezhnieva, T. & Yizhak, O. & Shevtsov, A.* 2003. Yevroatlantlychna intehtatsia Ukrainy: viyskovo-politychni aspekty [Euro-Atlantic integration of Ukraine: military-political aspects]. Dnipropetrovsk: Porohy. 160 s. [in Ukrainian]
- Brezhnieva, T.* 2010. Perspektyvy pohlyblenoho osoblyvoho partnerstva Ukrainy z NATO [Prospects for a deep special partnership between Ukraine and NATO]. Stratehichni priorytety. №4. S. 183 – 190. [in Ukrainian]
- Chapovska, L.* 2004. Vzayemovidnosyny Ukraina – NATO: problemy ta perspektyvy [Ukraine – NATO relations: problems and prospects]. Polityka i chas. №6. S. 23 – 29.
- Chekalenko, L.* 2011. Zovnishnia polityka Ukrainy [Foreign policy of Ukraine]. Kyiv. 290 s. [in Ukrainian]
- Chernousenko, O.* 2003. Partnerstvo Ukraina – NATO: evoliutsia rozvytku [Ukraine-NATO partnership: the evolution of development]. Polityka i chas. №10. S. 18 – 27. [in Ukrainian]
- Demchuk, P.* 2004. Mizhnarodni vidnosyny ta problemy yevroatlantlychnoi intehtatsii [International relations and problems of Euro-Atlantic integration]. K.: «PPP». 264 s. [in Ukrainian]

- Dzherdzh, S.* 2007. Ukraina – NATO: spivrobitnytstvo zarady bezpeky [Ukraine – NATO: cooperation for security]. Kyiv. 96 s. [in Ukrainian]
- Dzhydzhora, V.* 2007. Podolannia stereotypiv ta sprostuvannia mifiv pro NATO v ukrainskomu suspilstvi [Overcoming stereotypes and refuting myths about NATO in Ukrainian society]. Ekonomichnyi chasopys – XXI. №3 – 4. S. 20 – 21. [in Ukrainian]
- Fanin, V.* 2009. Viyskovo-tekhniche spivrobitnytstvo Ukrainy z krainamy postradianskoho prostoru ta perspektyvy yoho rozvytku [Military-technical cooperation of Ukraine with the post-Soviet countries and the perspectives of development]. Stratehichna panorama. №3. S. 182 – 191. [in Ukrainian]
- Haidukov, L.* 2001. Mizhnarodni vidnosyny ta zovnishnya polityka (1980–2000 rr.) [International relations and foreign policy (1980-2000)]. Kyiv. 622 s. [in Ukrainian].
- Haidukov, L. & Tereshko, S.* 2005. NATO: vid obrazu voroha do porozuminnia ta spivrobitnytstva [NATO: from the appearance of the enemy to understanding and cooperation]. Polityka i chas. №7. S. 14 – 28. [in Ukrainian]
- Halyk, V.* 2013. Ukraina v Yevropi i sviti [Ukraine in Europe and the world]. Kyiv. 364 s. [in Ukrainian]
- Halchynskyi, A.* 2002. Ukraina – na perekhresty heopolitychnykh interesiv [Ukraine at the crossroads of geopolitical interests]. K.: Znannia Ukrainy. 180 s. [in Ukrainian]
- Holopatyuk, L.* 2004. Viyskovi aspekty spivrobitnytstva Ukrainy z NATO: stan i perspektyvy rozvytku [Military aspects of Ukraine's cooperation with NATO: state and prospects of development]. Natsionalna bezpeka i storona. №8. S. 31 – 33. [in Ukrainian]
- Honcharenko, O.* 1999. Ukraina 2000 i dali: heopolitychni priorytety ta stsenarii rozvytku [Ukraine 2000 and beyond: geopolitical priorities and development scenarios]. Red. avt. kol. O.M. Honcharenko. K.: NISD. 384 s. [in Ukrainian]
- Horbulin, V.* 1997. Natsionalna bezpeka Ukrainy ta mizhnarodna bezpeka [National Security of Ukraine and International Security]. Politychna dumka. N1. S. 76 – 88. [in Ukrainian]
- Horbulin, V.* 2005. Kontseptualni pidkhody do chlenstva v NATO: dosvid derzhav – chleniv Aliansu [Conceptual approaches to NATO membership: the experience of member states of Alliance]. Za red. V. P. Horbulina. Kyiv. 208 s. [in Ukrainian]
- Horbulin, V.* 2009. Plan dii Ukraina – NATO: dosiahnennia i problemy [Ukraine-NATO Action Plan: Achievements and Problems]. Ukraina – NATO. №1. S. 5 – 17. [in Ukrainian]
- Hrytsai, S.* 1999. NATO vchera, sohodni, zavtra [NATO yesterday, today, tomorrow]. Nova polityka. №2. S. 24 – 25. [in Ukrainian]
- Hrytsak, Ya.* 2021. Podolaty mynule. Hlobalna istoria Ukrainy [Overcoming the Past: Global History of Ukraine]. K.: Portal. 432 s. [in Ukrainian]

- Hunskyi, B.* 2003. Yevroatlantychna intehtatsiya Ukrainy [Ukraine's Euro-Atlantic integration]. K.: Lohos. 328 s. [in Ukrainian]
- Ivchenko, O.* 1997. Ukraina v systemi mizhnarodnykh vidnosyn: istorychna retrospektyva ta suchasnyi stan [Ukraine in the system of international affairs: historical retrospective and current condition]. K.: "RITS UANNP". 688 s. [in Ukrainian]
- Kadeniuk, L.* 2014. Ukraina i NATO: zoboviazannia ta ryzyky na tli "pozytyviv" i standartiv [NATO and Ukraine: Commitments and Risks Against Positives and Standards]. Kyiv: Biznespolihraf. 32 s. [in Ukrainian].
- Khandohiy, V.* 2007. Yevroatlantychna intehtatsiya Ukrainy: realii ta perspektyvy. Ukraina – NATO [Euro-Atlantic integration of Ukraine: realities and prospects. Ukraine – NATO]. №1 – 2. S. 45 – 51. [in Ukrainian]
- Kokoshynskyi, O.* 2006. Deyaki aktualni pytannya dyskusii shchodo NATO: podolaty stereotypy [Some topical issues of the NATO discussion: overcoming stereotypes]. Ekonomichnyi chasopys – XXI. №7 – 8. S. 16 – 17. [in Ukrainian]
- Kordon, M.* 2008. Ukraina – NATO: istoria ta sohodennia [Ukraine - NATO: history and today]. Zhytomyr: Polissia. 148 s. [in Ukrainian]
- Kordon, M.* 2010. Yevropeyska ta yevroatlantychna intehtatsia [European and Euro-Atlantic integration]. Kyiv: Tsentr. uchb. lit. 171 s. [in Ukrainian]
- Kovalova, O.* 2003. Stratehii yevrointehtatsii: yak realizuvaty yevropeyskyi vybir Ukrainy [Strategies of European integration: how to implement the European choice of Ukraine]. Kyiv. 622 s. [in Ukrainian]
- Kudryachenko, A. & Rudych, F. & Khramov, V.* 2004. Heopolityka [Geopolitics]. K. : MAUP. 293 s. [in Ukrainian]
- Kyrydon, A.* 2008. Yevrointehtatsiynyi kurs Ukrainy: adekvatnist realiy zovnishnopolitychnoho vyboru [Ukraine's European integration course: the adequacy of the realities of foreign policy choices]. Ukraina – Yevropa – Svit: mizhn. zb. nauk. prats: Seria: «Istoria, mizhnarodni vidnosyny». Vyp. 1. S. 270 – 277. [in Ukrainian]
- Lepyavko, S. & Mahomedov, O.* 2014. Spivrobitnytstvo u viyskoviy sferi, yak pryklad praktychnoi vzaiemodii na rivni "Ukraina – NATO" v ploshchyni realnykh viyskovykh zahroz [Cooperation in the military sphere as an example of practical cooperation at the Ukraine – NATO level in the plane of real military threats]. Molodyi vchenyi. №6(58). S. 60 – 63. [in Ukrainian]
- Lesser, B.* 2002. Ekonomichni aspekty rozshyrennya NATO [The economic aspects of NATO enlargement]. Za red. B. Lessera. K.: K.I.S. 82 s. [in Ukrainian]
- Levytska, N.* 2011. Istoria Ukrainy. Ukraina v sviti: istoria i suchasnist [History of Ukraine. Ukraine in the world: history and modernity]. Kyiv. 418 s.
- Makar, Yu.* 2008. Zovnishnya polityka Ukrainy: namiry ta realiyi [Ukraine's foreign policy: intentions and realities]. Ukraina – Yevropa – Svit: Mizhnarodnyi zbirnyk

- naukovykh prats. Seria: Istoria, mizhnarodni vidnosyny. Vyp. 1. S. 189 – 198. [in Ukrainian].
- Malyk, Ya.* 2006. Orhanizatsiya Pivnichnoatlantychnoho Dohovoru: zmist i kharakter diyalnosti [Organization of the North Atlantic Treaty: the content and nature of activities]. Lviv: PAIS: 90 s. [in Ukrainian]
- Manchynskyi, O. & Soboliev, A.* 2016. Voienna bezpeka Ukrainy ta vplyv na nei heopolitychnykh faktoriv [Ukraine's military security and its influence on geopolitical factors]. Kyiv: NISD. 155 s. [in Ukrainian]
- Marchuk, Ye.* 2016. Na shliakhu do NATO [On the way to NATO]. Kyiv: Kyiv – Paryzh – Dakar. 608 s. [in Ukrainian]
- Meleshchenko, T. & Voloshyn, I.* 2021. Shlyakh Ukrainy do NATO: osnovni problemy, zdobutky ta perspektyvy yevroatlantychnoi intehtatsii [Ukraine's Path to NATO: Main Problems, Achievements and Prospects of Euro-Atlantic Integration]. Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. №4 (559). S. 104 – 113. [in Ukrainian]
- Melnyk, N.* 2007. Bezpekovi vymir tsyvilizatsiynoho vyboru Ukrainy. NATO, Rosia, neytralitet [Security dimension of the civilizational choice of Ukraine. NATO, Russia, neutrality]. Ekonomichnyi chasopys – XXI. №3 – 4. S. 28 – 30. [in Ukrainian]
- Nevidoma, N.* 2005. Ekonomichni aspekty yevroatlantychnoi intehtatsii Ukrainy [Economic aspects of Ukraine's Euro-Atlantic integration]. Yevroatlankyinform. Naukovo-analitychnyi byuleten Natsionalnoho tsentru z pytan yevroatlantychnoi intehtatsii Ukrainy. №1. S. 21 – 22. [in Ukrainian]
- Paliy, O.* 2006. Navishcho Ukraini NATO? [Why Ukraine must join NATO?] Kyiv. 144 s. [in Ukrainian]
- Pavliuk, M.* 2009. Vidnosyny Ukraina – NATO u konteksti mizhnarodnykh uhod [Ukraine - NATO relations in the context of international agreements]. Derzhava i pravo. Vyp. 44. S. 626 – 632. [in Ukrainian]
- Perepelytsya, I.* 1998. Beziadernyi status i natsionalna bezpeka Ukrainy [Nuclear-free status and national security of Ukraine]. NISD. Kyiv. 108 s. [in Ukrainian]
- Perepelytsya, H.* 2004. Ukraina na shlyakhu do NATO: cherez radykalni reformy do nabuttya chlenstva [Ukraine on its way to NATO: through radical reforms to membership]. Za zah. red. H. M. Perepelytsi. K.: VD: «Stylos». 400 s. [in Ukrainian]
- Piskunov, V.* 2006. Mekhanizmy adaptatsii pereliku, zmistu i struktury oboronnykh proham protsesu oboronnoho planuvannya MO Ukrainy do standartiv NATO [Mechanisms for adapting the list, content and structure of defense programs of the defense planning process of the Ministry of Defense of Ukraine to NATO standards]. Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy "KPI". Vyp. 44. S. 127 – 133. [in Ukrainian]
- Plokhii, S.* 2016. Brama Yevropy [The Gates of Europe]. Kharkiv. 496 s. [in Ukrainian]

- Poliakov, L.* 2007. Ukraina – NATO: 10 rokiv spivrobitnytstva v imia bezpeky ta myru [Ukraine- NATO 10 years of cooperation in the name of security and peace]. *Viysko Ukrainy*. № 7. S. 6 – 9. [in Ukrainian]
- Poltoratskyi, O.* 2015. NATO v suchasnykh yevroatlantychnykh vidnosynakh [NATO in modern Euro-Atlantic relations]. Kyiv. 226 s. [in Ukrainian]
- Poltoratskyi, O.* 2015. Osoblyvyi vypadok spivpratsi [A special case of cooperation]. *Polityka i chas*. №1. S. 7 – 16. [in Ukrainian]
- Shamko, V.* 2006. Rekomendatsii shchodo pobudovy systemy PPO v umovakh perekhodu na sumisnu z NATO systemu upravlinnya viyskamy (sylamy) vidpovidno do kontseptsii rozvytku Povitryanykh Syl ZSU [Recommendations for building an air defense system in the conditions of transition to a NATO-compatible command and control system in accordance with the concept of development of the Air Force of the Armed Forces of Ukraine]. *Zb. nauk. prats' pry Khark. un-tu povitr. syl*. Vyp. 1. S. 16 – 19. [in Ukrainian]
- Shangin, A.* 2004. Ukraina – NATO: maybutnye v rukakh mynuloho [Ukraine - NATO: the future in the hands of the past]. Za red. A. Shanhina. K.: Zapovit. 176 s. [in Ukrainian]
- Shcherbak, Yu.* 2003. Ukraina: vyklyk i vybir: Perspektyvy Ukrainy v hlobalizovanomu sviti XXI st. [Ukraine: challenge and choice: Prospects of Ukraine in the globalized world of the XXI century] Kyiv. 578 s. [in Ukrainian]
- Shutov, O.* 2007. Postup Ukrainy do NATO: krok vpered chy rukh na mistsi? [Ukraine's accession to NATO: step forward or movement in place?] *Viysko Ukrainy*. №2. S. 4 – 7. [in Ukrainian]
- Smolyaniuk, V.* 2000. Faktor NATO u formuvanni viyskovoï mohutnosti Ukrainskoi derzhavy [The NATO factor in the formation of the military power of the Ukrainian state]. *Lyudyna i polityka*. №3. S. 24 – 33. [in Ukrainian]
- Sobko, V.* 2006. Ukraina na shlyakhu do yevroatlantychnoi spilnoty [Ukraine on the way to the Euro-Atlantic community]. *Ekonomichnyi chasopys – XXI*. №7 – 8. S. 10 – 12. [in Ukrainian]
- Sobolyev, A.* 2012. Mizhnarodna obstanovka ta vyklyky bezpeky dlya Ukrainy. Voyenna bezpeka Ukrainy na mezhi tysiacholit [International situation and security challenges for Ukraine. Military security of Ukraine at the turn of the millennium]. Kyiv. *Stylos*. S. 7 – 57. [in Ukrainian]
- Soskin, O.* 2003. Vidnosyny Ukraina NATO: ekonomichnyi aspekt [NATO Ukraine relations: economic aspect]. Za red. O.I. Soskina. K.: IT·S. 119 s. [in Ukrainian]
- Soskin, O.* 2006. Ukraina – orhanichna skladova yevroatlantychnoi tsyvilizatsii [Ukraine is an integral part of Euro-Atlantic civilization]. *Ekonomichnyi chasopys – XXI*. №9 – 10. S. 12 – 14. [in Ukrainian]

- Soskin, O.* 2007. Partnerstvo zarady bezpeky: dosvid krain NATO ta ukrayinska perspektyva [Partnership for Security: The Experience of NATO Countries and the Ukrainian Perspective]. Za zah. red. O. I. Soskina. K.: Vyd-vo „Instytut transformatsii suspilstva”. 336 s. [in Ukrainian]
- Soskin, O.* (Ed.) 2008. Vstup do NATO – stratehichnyi vybir Ukrainy [NATO membership – strategic choice of Ukraine]. Kyiv: Vyd-vo “Instytut transformatsii suspilstva”. 192 s. [in Ukrainian]
- Stevens, N.* 2008. Stanovlennia i rozshyrennia normatyvno-pravovoi bazy u vzayemynakh mizh zbroynymy sylamy Ukrainy i NATO [Formation and expansion of the legal framework in the relations between the armed forces of Ukraine and NATO]. *Ukraina XX st.: kultura, ideolohia, polityka*. S. 265 – 287. [in Ukrainian]
- Todorov, I.* 2006. Ukraina na shliakhu do yevropeiskoi ta yevroatlantychnoi spilnoty [Ukraine on the way to the European and Euro-Atlantic community]. Donetsk. 268 s. [in Ukrainian]
- Udod, O. & Yuriy M.*, 2011. Tsyvilizatsiynyi vymir Ukrainy mizh Skhodom i Zakhodom [Civilizational dimension of Ukraine between East and West]. *Ukraina – Yevropa – Svit. Mizhn. zb. nauk. prats: Seria «Istoria, mizhnarodni vidnosyny»*. Vyp. 5. Chast. 2. S. 12 – 29. [in Ukrainian]
- Ukraina*, 2017. «Ukraina - NATO: 20 rokiv Khartii pro osoblyve partnerstvo [Ukraine - NATO: 20 years of the Charter on a Special Partnership].» Kruhlyy stil. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. <http://www.niss.gov.ua/articles/2602/> [in Ukrainian]
- Vahapov, V.* 2007. Pro deyaki ekonomichni reformuvannia NATO [About some of NATO's economic reforms]. *Ekonomichnyi chasopys – XXI*. №3 – 4. S. 21 – 25. [in Ukrainian]
- Vasylenko, S.* 2000. Ukraina: Heopolitychni vymiry v zahalnoyevropeyskomu protsesi [Ukraine: Geopolitical dimensions in pan-European process]. Odesa. 206 s. [in Ukrainian]
- Vidnianskyi, S.* 2011. Nezalezhna Ukraina: dvadtsiat rokiv mizh Yevropoiu ta Yevraziieiu [Independent Ukraine: twenty years between Europe and Eurasia]. *Ukraina – Yevropa – Svit. Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats. Seria: Istoria, mizhnarodni vidnosyny*. Vyp. 6 – 7. S. 24 – 38. [in Ukrainian]
- Vidnianskyi, S.* 2008. Sproba osmyslennya mynuloho Ukrainy v konteksti vsesvitnoi istorii [An attempt to comprehend Ukraine's past in the context of world history]. *Ukraina – Yevropa – Svit. Mizhn. zb. nauk. prats: Seria «Istoria, mizhnarodni vidnosyny»*. Vyp. 1. S. 257 – 269. [in Ukrainian]
- Vidnianskyi, S.* 2004. Zovnishnia polityka Ukrainy v umovakh hlobalizatsii. Anotovana istorychna khronika mizhnarodnykh vidnosyn (1993–2003) [Foreign policy of Ukraine in the context of globalization. Annotated historical chronicle of

- international relations (1993–2003)]. Vidp. red. S.V. Vidnianskyi. K.: Geneza. 616 s. [in Ukrainian]
- Vlasiuk, O. 2008. Ukraina – NATO: suchasnyi stan vidnosyn ta perspektyva rozvytku [Ukraine – NATO: the current state of relations and the prospect of development]. Za zah. red. O. S. Vlasiuka, K.: PTS “Foliant”. 352 s. [in Ukrainian]
- Vlasiuk, O. S., & Bodruk, O. S., & Parakhonskyi, B. O. 2015. Ukraina – NATO: Suchasnyi stan vidnosyn ta perspektyvy rozvytku [NATO-Ukraine: Current relations and prospects]. Kyiv.: PID "Foliant". 352 s. [in Ukrainian]
- Vozniak, T. & Pohranychnyi, O. 2014. Formuvannya novitnoi ukrainskoi systemy natsionalnoi bezpeky [Formation of the newest Ukrainian national security system]. Nezalezhnyi kulturolohichnyi chasopys «YI». №77. S. 238 – 244. [in Ukrainian]
- Yeremenko, S. 2002. Ukraina ta yevroatlantychna spilnota [Ukraine and the Euro-Atlantic community]. Molod Ukrainy. 19 lystopada. [in Ukrainian]
- Zarubinskyi, O. 2003. Ukraina i NATO: vid spivrobitnytstva do intehtatsii [Ukraine and NATO: from cooperation to integration]. Holos Ukrainy. 27 bereznia. [in Ukrainian]
- Zhylytsov, S. 2013. Evolyutsiia vneshney polityky Ukrainy: sovremennyi etap (1991–2013) [The evolution of the foreign policy of Ukraine: the modern stage (1991–2013)]. Naukoviy visnyk Dyplomatychnoyi akademii Ukrainy. Vyp. 20 (2). S.13 – 23. [in Russian]
- Zlenko, V. 2001. Zovnishnia polityka Ukrainy: vid romantyzmu do prahmatyzmu: vystupy. Promovy. Interviu. Statti [Foreign Policy of Ukraine: From Romanticism to Pragmatism: Speeches. Public Speeches. Interviews. Articles]. Kyiv. 370 s. [in Ukrainian]
- Znak, V. 2019. Viyskova spivpratsia Ukrainy z NATO (1991–2019) [Military cooperation Ukraine with NATO 1991-2019]. Ukraina – Yevropa – Svit. Mizhn. zb. nauk. prats: Seria «Istoria, mizhnarodni vidnosyny». Vyp. 23. S. 166 – 175. [in Ukrainian]
- Znak, V. 2019. Priorytety spivpratsi Ukrainy z NATO 1991–2019 rr. [Cooperation priorities Ukraine with NATO 1991–2019]. Naukovi zapysky: TNPU im. V. Hnatyuka. Vyp. 2. S. 89 – 96. [in Ukrainian]
- Znak, V. 2020. Svoboda i rivnist Ukrainy v NATO [Freedom and equality of Ukraine in NATO]. Ukraina – Yevropa – Svit. Mizhn. zb. nauk. prats: Seria «Istoria, mizhnarodni vidnosyny». Vyp. 24. S. 118 – 133. [in Ukrainian]
- Zuiko, O. 2006. Osnovni priorytety yevroatlantychnoi intehtatsii Ukrainy [Main priorities of Euro-Atlantic integration of Ukraine]. Ekonomichnyi chasopys – XXI. №9 – 10. S. 10 – 11. [in Ukrainian]